AUDIOKITOBLAR VA ULARNING KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI

Orifjonova Mohinur Mirkomiljon qizi
Farg‘ona Davlat Universiteti talabasi
horifjonov2@gmail.com
Ilmiy rahbar:
Farg‘ona Davlat Universiteti

Annotatsiya

Maqolada audiokitoblarning zamonaviy axborot va ta’lim muhitidagi o‘rni, ularning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish hamda rivojlantirishga ta’siri tahlil qilinadi. Audiokitob tushunchasi, asosiy turlari, undan foydalanish shakllari, bolalar, yoshlar va katta yoshdagi kitobxonlar uchun imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, audiokitoblarning mutolaaga qiziqishni oshirish, vaqt va makondan samarali foydalanish, eshitib tushunish hamda nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Raqamli texnologiyalar sharoitida audiokitoblarning afzalliklari bilan bir qatorda, diqqatni jamlash, matnni chuqur tahlil qilish va mualliflik huquqiga rioya etish bilan bog‘liq masalalar ham muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: audiokitob, kitobxonlik madaniyati, mutolaa, raqamli kutubxona, axborot texnologiyalari, ta’lim, eshitib tushunish, ma’naviyat.

Аннотация

В статье анализируется роль аудиокниг в современной информационной и образовательной среде, а также их влияние на формирование и развитие культуры чтения. Рассматриваются понятие и виды аудиокниг, возможности их использования детьми, молодёжью и взрослыми. Особое внимание уделяется повышению интереса к чтению, развитию навыков аудирования и речи, доступности литературы, а также ограничениям аудиоформата.

Ключевые слова: аудиокнига, культура чтения, чтение, цифровая библиотека, информационные технологии, образование, аудирование, духовность.

Abstract

The article explores the role of audiobooks in contemporary information and educational environments and their contribution to the development of reading culture. It outlines the concept and types of audiobooks, their use by children, young people and adults, and their potential to increase interest in literature, improve listening comprehension and language skills, and make books more accessible. It also discusses limitations related to attention, deep textual analysis and copyright.

Keywords: audiobook, reading culture, reading, digital library, information technology, education, listening comprehension, literacy.

Kirish

Kitob insoniyatning bilim, tajriba, tarixiy xotira va ma’naviy qadriyatlarini avloddan avlodga yetkazuvchi muhim vositadir. Kitobxonlik madaniyati esa insonning kitobga munosabati, muntazam mutolaa qilish odati, o‘qilgan yoki tinglangan asarni tushunish, tahlil etish va undan hayotiy xulosa chiqarish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bugungi davrda kitob bilan tanishish shakllari ham kengayib, bosma va elektron kitoblar qatorida audiokitoblar ham ommalashmoqda.

Audiokitob — adabiy, ilmiy, o‘quv yoki ma’lumot beruvchi matnning ovozli shaklda yozib olingan va tinglash uchun taqdim etilgan ko‘rinishidir. U professional diktor, aktyor yoki muallif tomonidan o‘qib yozilishi, ayrim hollarda ovoz sintezatorlari yordamida yaratilishi mumkin. Audiokitoblar mobil telefon, kompyuter, planshet, maxsus audio qurilma yoki internet platformalari orqali tinglanadi. Bunday format kitobxonlikni faqat sahifani ko‘z bilan o‘qish jarayoni bilan cheklab qo‘ymaydi, balki adabiyotdan foydalanishning qo‘shimcha yo‘lini yaratadi.

Audiokitoblarning keng tarqalishi bir necha omillar bilan bog‘liq: mobil qurilmalarning ommalashuvi, internet xizmatlarining kengayishi, raqamli kutubxonalar rivoji, kundalik hayot sur’atining tezlashishi va turli ehtiyojga ega foydalanuvchilar uchun qulay formatlarga talabning ortishi. Ayniqsa, ko‘rish imkoniyati cheklangan shaxslar, o‘qishda qiyinchilikka duch keladiganlar, uzoq yo‘l yuradigan yoki bosma matnni o‘qishga vaqt topa olmaydigan kishilar uchun audiokitoblar muhim manba bo‘la oladi.

Maqolaning maqsadi va vazifalari

Maqolaning maqsadi — audiokitoblarning mazmuni va imkoniyatlarini tahlil qilish, ularning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishdagi o‘rnini ilmiy-nazariy jihatdan yoritish hamda ta’lim va kundalik hayotda samarali foydalanish yo‘llarini ko‘rsatish.

Maqola vazifalari: audiokitob tushunchasi va turlarini tavsiflash; ularning an’anaviy va elektron kitoblar bilan munosabatini ochib berish; yosh avlod mutolaasiga ta’sirini tahlil qilish; afzallik va cheklovlarini ko‘rsatish; kutubxona, oila va ta’lim muassasalarida audiokitoblardan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Materiallar va usullar

Maqola tahliliy-sharh xarakteriga ega. Unda kitobxonlik, savodxonlik, raqamli ta’lim va audiokitoblardan foydalanishga oid xalqaro tashkilotlar materiallari, ilmiy-uslubiy manbalar hamda kutubxonachilikka doir tavsiyalar tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Mustaqil tajriba yoki respondentlar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazilmagan.

Audiokitoblarning mazmuni, turlari va shakllanishi

Audiokitoblar matnning ovozli talqini bo‘lib, mazmuni va tayyorlanish usuliga ko‘ra turlicha bo‘ladi. To‘liq audiokitobda asarning barcha matni o‘qib beriladi. Qisqartirilgan audiokitobda esa asosiy voqealar va g‘oyalar saqlangan holda ayrim qismlar chiqarib tashlanadi. Badiiy ijrodagi audiokitoblarda bir yoki bir nechta aktyor qahramonlar nutqini ifodali o‘qiydi, zarur hollarda tovush effektlari va musiqadan foydalaniladi. O‘quv

audiokitoblari darslik, ma’ruza, til o‘rganish va maxsus ta’lim materiallarini ovozli shaklda taqdim etadi.

Audiokitoblarni yozib olishda matnning to‘g‘ri o‘qilishi, talaffuz, urg‘u, intonatsiya, ovoz sifati va tinglovchiga qulay tezlik muhim hisoblanadi. Professional ijro tinglovchining asar mazmuniga kirib borishini osonlashtiradi. Biroq ovozli ijro matnning asl mazmunini o‘zgartirmasligi, muallif uslubi va asarning badiiy xususiyatlarini imkon qadar saqlashi kerak. Ovoz sintezatorlari yordamida tayyorlangan audiomateriallarda esa talaffuz va ohangning tabiiyligi alohida e’tibor talab qiladi.

Raqamli formatlar audiokitoblarni saqlash, nusxalash va tarqatishni yengillashtirdi. Foydalanuvchi tinglashni to‘xtatib, keyin davom ettirishi, kerakli bobga o‘tishi, ijro tezligini moslashtirishi va ayrim ilovalarda matn bilan bir vaqtda kuzatib borishi mumkin. Oqimli tinglash internet orqali amalga oshiriladi, yuklab olingan fayllar esa internetga ulanmagan holatda ham foydalanish imkonini beradi. Bu xususiyatlar audiokitoblarni kundalik hayotga moslashtiradi.

Audiokitob va an’anaviy kitob mutolaasi

Bosma kitob va audiokitob bir-biriga qarama-qarshi vositalar emas, balki mazmunni qabul qilishning o‘zaro to‘ldiruvchi shakllaridir. Bosma matn o‘quvchiga tezlikni mustaqil boshqarish, jumlaga qaytish, belgi qo‘yish, izoh yozish va sahifalar orasida solishtirish imkonini beradi. Audiokitob esa tinglash orqali mazmun bilan tanishishni osonlashtiradi, talaffuz va nutq ohangini eshitish imkonini beradi. Ayrim murakkab matnlarni chuqur o‘rganishda bosma yoki elektron matn bilan birgalikda tinglash foydali bo‘lishi mumkin.

Shu sababli audiokitobni bosma kitobning o‘rnini to‘liq bosuvchi vosita sifatida emas, balki mutolaa imkoniyatlarini kengaytiruvchi qo‘shimcha shakl sifatida baholash maqsadga muvofiq. Kitobxonning maqsadi, yoshi, matn murakkabligi va shaxsiy ehtiyojiga qarab format tanlanadi.

Audiokitoblarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishdagi o‘rni

Audiokitoblarning muhim vazifalaridan biri kitob bilan tanishish imkoniyatini kengaytirishdir. Muntazam kitob o‘qishga odatlanmagan inson uchun qisqa hikoya yoki qiziqarli asarni tinglash mutolaaga kirishning qulay bosqichi bo‘lishi mumkin. Tinglash jarayoni orqali asar qahramonlari, voqealar rivoji va muallif g‘oyalari bilan tanishgan tinglovchida boshqa asarlarni ham o‘qish yoki tinglashga qiziqish paydo bo‘lishi ehtimoli ortadi. Biroq bu ta’sir avtomatik yuz bermaydi; tinglangan asar yuzasidan fikr almashish, savol berish va mustaqil xulosa chiqarish muhim.

Audiokitoblar eshitib tushunish, diqqatni tinglanayotgan mazmunga qaratish, so‘z boyligini kengaytirish va to‘g‘ri talaffuzni o‘rganishga yordam berishi mumkin. Ayniqsa, ona tilini yoki chet tilini o‘rganayotganlar matnni tinglash orqali so‘zlarning talaffuzi, urg‘u va gap ohangini kuzatadilar. Bolalar adabiyotida ifodali o‘qilgan ertak va hikoyalar obrazli tafakkur, tasavvur va tinglab anglash ko‘nikmalarini rag‘batlantirishi mumkin.

Audiokitoblar vaqtni samarali tashkil etish imkonini ham beradi. Jamoat transportida, sayr vaqtida yoki uy yumushlarining ayrim turlarida tinglash mumkin. Biroq xavfsizlikni talab qiladigan faoliyat, masalan, yo‘lni kesib o‘tish yoki transport boshqarish vaqtida tinglash diqqatni chalg‘itishi mumkin. Shuning uchun audiokitobdan foydalanish vaziyatga mos va xavfsiz bo‘lishi lozim.

Audiokitoblar kitobxonlikning ijtimoiy jihatini ham kuchaytirishi mumkin. Oila a’zolarining birgalikda ertak tinglashi, sinfda asar bo‘yicha muhokama o‘tkazilishi, kutubxonalarda audioadabiyotlar tavsiya etilishi kitob atrofida muloqot muhitini shakllantiradi. Bunda tinglangan asar mazmunini qayta hikoya qilish, qahramonlarga baho berish va muallif fikrini muhokama qilish faol kitobxonlik madaniyatini rivojlantiradi.

Bolalar va yoshlar ta’limida audiokitoblar

Bolalarda kitobga qiziqish oilada va maktabgacha ta’lim davridayoq shakllana boshlaydi. Ota-ona yoki tarbiyachi tomonidan ifodali o‘qib berilgan ertaklar singari, sifatli audiokitoblar ham bolaning tinglash odatini rivojlantirishi mumkin. Yoshga mos, mazmunan tarbiyaviy va til jihatdan tushunarli asarlar tanlanishi zarur. Tinglashdan so‘ng

bola bilan voqealar, qahramonlar va asarning xulosasi haqida suhbatlashish uning fikrlash faolligini oshiradi.

Maktab va oliy ta’limda audiokitoblar badiiy adabiyot, tarixiy asarlar, til o‘rganish va qo‘shimcha o‘quv materiallaridan foydalanishni yengillashtiradi. O‘qituvchi audiomaterialni dars maqsadiga mos tanlashi, tinglashdan oldin vazifa berishi va yakunda tushunishni tekshirishi kerak. Audiokitoblar darslik va mustaqil o‘qishning o‘rnini egallamaydi, balki o‘quv jarayonini boyitadi.

Audiokitoblarning inklyuziv ta’lim va axborotdan foydalanishdagi ahamiyati

Audiokitoblar ko‘rish qobiliyati cheklangan yoki bosma matnni o‘qishda qiyinchilikka duch keladigan shaxslar uchun adabiyot va bilim manbalaridan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi. Disleksiya yoki boshqa o‘qish qiyinchiliklari mavjud ayrim foydalanuvchilar uchun matnni tinglash va bir vaqtning o‘zida ekranda kuzatish mazmunni anglashni yengillashtirishi mumkin. Bunda audiokitoblar individual ehtiyojga mos yordamchi vosita sifatida qaraladi; ular barcha o‘quvchilarda bir xil natija beradi, deb hisoblash to‘g‘ri emas.

Kutubxonalar audiokitoblarni elektron katalogga kiritish, mavzu va yosh bo‘yicha tasniflash, foydalanuvchilarga tinglash platformalaridan foydalanishni o‘rgatish orqali xizmatlar doirasini kengaytirishi mumkin. O‘zbek tilidagi sifatli audiokitoblar fondini ko‘paytirish milliy adabiyot, mumtoz meros, zamonaviy nasr va ilmiy-ommabop asarlarning keng auditoriyaga yetib borishiga xizmat qiladi. Hududlar o‘rtasidagi raqamli tafovutni kamaytirish uchun internet imkoniyati cheklangan joylarda oflayn foydalanish, maktab va kutubxonalarda umumiy tinglash qurilmalari ham muhim.

Audiokitoblardan foydalanishning afzalliklari va cheklovlari

Audiokitoblarning asosiy afzalliklari — foydalanish qulayligi, vaqtni moslashuvchan tashkil etish, ko‘rish imkoniyati cheklangan shaxslar uchun qulaylik, talaffuz va ohangni eshitish, adabiyotga qiziqishni kuchaytirish hamda turli formatlarda ta’lim olish imkoniyatidir. Ovozli asar tinglovchiga ijrochi ovozi orqali badiiy muhitni his etishga

yordam beradi. Ayrim hollarda matn va audio birgalikda taqdim etilishi o‘qish jarayonini yanada qulaylashtiradi.

Shu bilan birga, audiokitob tinglash har doim ham chuqur o‘qish bilan teng natija bermaydi. Tinglovchi boshqa ish bilan band bo‘lsa, mazmunning ayrim qismlarini o‘tkazib yuborishi mumkin. Murakkab ilmiy matn, jadval, formula, xarita yoki izohlarni faqat audio orqali o‘zlashtirish qiyin. Tinglash tezligi, ovoz sifati, ijro uslubi va tashqi shovqin ham tushunishga ta’sir qiladi. Shu sababli murakkab materiallarni o‘rganishda matn bilan ishlash, qaydlar yozish va qayta tinglash tavsiya etiladi.

Yana bir muhim masala — mualliflik huquqi. Audiokitoblarni yaratish va tarqatishda muallif, tarjimon, ijrochi va nashriyot huquqlariga rioya etish zarur. Ruxsatsiz yozib olingan yoki noqonuniy tarqatilayotgan materiallardan foydalanish ijodkorlar manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin. Kutubxona va ta’lim muassasalari qonuniy litsenziyalangan yoki ochiq foydalanishga ruxsat etilgan manbalarni tanlashi lozim.

Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha amaliy yo‘nalishlar

Audiokitoblarning samaradorligini oshirish uchun maktab, oliy ta’lim va kutubxonalarda tavsiya etiladigan audioadabiyotlar ro‘yxatini shakllantirish, yosh toifalariga mos kontent yaratish, o‘zbek tilidagi sifatli ovozli fondni kengaytirish va foydalanuvchilarga raqamli savodxonlik ko‘nikmalarini o‘rgatish muhim. Har bir audiokitob uchun muallif, janr, davomiylik, til, ijrochi va yosh tavsiyasi ko‘rsatilgan katalog bo‘lishi foydalanuvchiga tanlovni osonlashtiradi.

Oila, ta’lim muassasasi va kutubxonaning hamkorligi

Kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda oila, ta’lim muassasasi va kutubxona hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandlari bilan muntazam ravishda ertak va hikoyalar tinglashi, tinglangan asar yuzasidan suhbatlashishi, bolaning yoshiga mos audio va bosma kitoblarni birgalikda tanlashi mumkin. Bunda ekran va audio qurilmalardan foydalanish vaqti me’yorida bo‘lishi, tinglash uyqu, jismoniy faollik va jonli muloqotning o‘rnini egallamasligi kerak.

Ta’lim muassasalarida audiokitoblar asosida adabiy kechalar, tinglov tanlovlari, asar muhokamalari va mustaqil taqdimotlar tashkil etish mumkin. O‘quvchilarga tinglangan asarning qisqacha mazmunini yozish, qahramonlarga tavsif berish, asosiy g‘oyani aniqlash va o‘z munosabatini bildirish topshiriqlari berilishi maqsadga muvofiq. Kutubxonalar esa audiofondni yangilab borishi, tinglash uchun qulay sharoit yaratishi va foydalanuvchilarga ishonchli raqamli resurslarni tavsiya qilishi zarur.

Muhokama

Audiokitoblar zamonaviy kitobxonlik madaniyatining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Ular adabiyotga kirish imkoniyatini kengaytiradi, turli ehtiyojga ega insonlarni axborot va ma’naviy meros bilan bog‘laydi hamda ta’lim jarayoniga qo‘shimcha imkoniyatlar olib kiradi. Biroq kitobxonlik madaniyati faqat kitobni tinglash yoki o‘qilgan asarlar soni bilan belgilanmaydi. Uning asosiy mezonlari — mazmunni anglash, tanqidiy fikrlash, o‘qilgan yoki tinglangan ma’lumotni baholash, mustaqil xulosa chiqarish va bilimni amaliyotda qo‘llashdir.

Shu bois audiokitoblarni bosma va elektron matn, muhokama, yozma topshiriq hamda mustaqil izlanish bilan uyg‘unlashtirish eng maqbul yondashuv hisoblanadi. Audiokitobning sifati, til me’yorlariga mosligi, mazmuniy to‘liqligi va qonuniy tarqatilishi ham uning ta’limiy hamda madaniy qiymatini belgilaydi.

Xulosa

Audiokitoblar kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda muhim qo‘shimcha vosita bo‘lib, adabiyot va bilim manbalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ular mutolaaga qiziqishni rag‘batlantirish, eshitib tushunish va nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish, ko‘rish imkoniyati cheklangan shaxslar uchun axborotdan foydalanishni yengillashtirish hamda ta’lim jarayonini boyitishga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, audiokitoblar chuqur o‘qish, yozma tahlil va mustaqil fikrlashni to‘liq almashtirmaydi.

Kitobxonlik madaniyatini barqaror rivojlantirish uchun audiokitoblarni bosma va elektron kitoblar bilan uyg‘un qo‘llash, sifatli o‘zbekcha audiofondni kengaytirish, oilaviy va ta’limiy tinglash amaliyotlarini rivojlantirish, raqamli savodxonlik hamda mualliflik huquqiga rioya etish zarur. Eng muhimi, har qanday formatdagi mutolaa insonni fikrlashga, bilim olishga va ma’naviy kamolotga undashi kerak.

Amaliy tavsiyalar

1. Yosh va qiziqishlarga mos audiokitoblar ro‘yxatini tuzish va uni muntazam yangilab borish.

2. Tinglashdan oldin maqsad belgilash, tinglash davomida muhim fikrlarni qayd etish va yakunda mazmunni muhokama qilish.

3. Murakkab ilmiy yoki o‘quv matnlarini audio bilan birga yozma shaklda ham o‘rganish.

4. O‘zbek tilidagi sifatli, adabiy til me’yorlariga mos va qonuniy audiokitoblar fondini kengaytirish.

5. Maktab, oila va kutubxonalarda audiokitob tinglashni mustaqil mutolaa, jonli muloqot va kitob muhokamasi bilan uyg‘unlashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Global Media and Information Literacy Assessment Framework: Country Readiness and Competencies. Paris: UNESCO; 2013. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000224655

2. UNESCO. Reading in the Mobile Era: A Study of Mobile Reading in Developing Countries. Paris: UNESCO; 2014. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000227436

3. National Institute of Child Health and Human Development. Report of the National Reading Panel: Teaching Children to Read. Washington, DC; 2000. https://www.nichd.nih.gov/publications/pubs/nrp

4. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). Guidelines for Library Services to Persons with Dyslexia. 2014. https://www.ifla.org/

5. The Reading Agency. Reading for pleasure: a research overview. https://readingagency.org.uk/

6. Wolf M. Proust and the Squid: The Story and Science of the Reading Brain. New York: Harper; 2007.

7. Clark C., Rumbold K. Reading for Pleasure: A Research Overview. National Literacy Trust; 2006. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED496343.pdf